

**ПОТЕНЦІАЛ МАТЕРІАЛЬНО-СИРОВИННИХ РЕСУРСІВ
У ВИРОБНИЧИХ ЛАНЦЮГАХ
ОСНОВНИХ ГАЛУЗЕЙ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ**

О.В. Коваленко, д.е.н., с.н.с.,
зав. відділу економічних досліджень,
Інститут продовольчих ресурсів НААН
ORCID ID: 0000-0001-8364-3316
Г.П. Лисенко, м.н.с.
відділу економічних досліджень,
Інститут продовольчих ресурсів НААН
ORCID ID: 0000-0002-2006-4111

Предмет дослідження – потенціал матеріально-сировинних ресурсів у виробничих ланцюгах основних галузей харчової промисловості України. **Мета дослідження** – дослідити потенціал матеріально-сировинних ресурсів у виробничих ланцюгах основних галузей харчової промисловості та їх вплив на економічні результати цих галузей. **Застосовано методи:** системного узагальнення, аналізу та синтезу, розрахунково-аналітичний, порівняння, графічний. **Результати дослідження.** В статті представлено результати дослідження потенціалу матеріально-сировинних ресурсів у виробничих ланцюгах основних галузей харчової промисловості та їх вплив на економічні результати цих галузей. Виявлено, що в окремих галузях харчової промисловості (м'ясопереробній, молокопереробній, хлібопекарській, олієжировій, цукровій) швидко зношуваність основних засобів виробництва, а також недостатність фінансових ресурсів для їхнього відтворення створюють бар'єри конкурентоспроможному розвитку промислового виробництва продовольства та продовольчій безпеці країни. Встановлено, що обсяги виробництва більшості основних харчових продуктів не відповідають рівням потреб в цих продуктах. Сировинна база для виробництва окремих видів продукції рослинного походження зростає. Посівні площі та урожайність основних зернових культур збільшуються, що забезпечило підвищення валових зборів, а, отже, зміцнення і сировинної бази для галузей харчової промисловості, що займаються виробництвом продукції з рослинницької сировини. Проте, скорочення поголів'я великої рогатої худоби (ВРХ), а відповідно і виробництва яловичини, телятини та молока призвели до нестачі сировини для м'ясопереробних і молокопереробних підприємств. Крім того, прибутковість промислового виробництва харчової продукції залишається низькою. **Сфера застосування результатів дослідження.** Розраховано на економістів і спеціалістів підприємств харчової та переробної промисловості, фахівців органів влади, наукових працівників, викладачів, аспірантів і студентів вищих навчальних закладів. Результати досліджень мають науково-практичний характер і можуть слугувати джерелом довідкової інформації щодо реального стану основних галузей харчової промисловості. Вони можуть бути основою для подальших наукових досліджень та прийняття рішень щодо державної підтримки розвитку основних галузей харчової промисловості.

Ключові слова: потенціал, ресурси, сировина, основні засоби, харчова промисловість, рентабельність.

**THE POTENTIAL OF FOOD AND RAW MATERIAL RESOURCES
IN PRODUCTION CHAINS
OF THE MAIN BRANCHES OF THE FOOD INDUSTRY**

*O. Kovalenko, D-r of Sciences, Economics,
Senior Research, Head of the Department,
Institute of Food Resources of NAAS
ORCID ID: 0000-0001-8364-3316*

*H. Lysenko, Junior Research, Department of economic research,
Institute of Food Resources of NAAS
ORCID ID: 0000-0002-2006-4111*

***Subject of research** - the potential of food and raw materials in the production chains of the main branches of the food industry of Ukraine. **The purpose of the research** is to study the potential of material and raw material resources in the production chains of the main branches of the food industry and their impact on the economic results of these industries. **Applied methods:** system generalization, analysis and synthesis, calculation and analytical, comparison, graphic. **Research results.** The article presents the results of a study of the potential of raw material resources in the production chains of the main branches of the food industry and their impact on the economic results of these industries. It has been revealed that in the main sectors of the food industry (meat processing, milk processing, baking, oil and fat, sugar), rapid wear of the main means of production, as well as insufficient financial resources to reproduce, form barriers to the competitive development of industrial food production and food security of the country. It has been established that the production volumes of most basic food products do not correspond to the levels of demand for these products. The raw material base for the production of certain types of plant products is growing. Sown areas and yields of main grains are increasing, which ensure an increase in the gross yield and, consequently, the raw material base for the food industry branches engaged in the production of products from plant raw materials. However, the reduction of the livestock, and, accordingly, the production of beef, veal and milk, led to a lack of raw materials for the industrial sectors producing meat and milk products. **Scope of application of research results.** The results are intended for economists and specialists in food and processing industries, specialists of authorities, scientists, teachers, post-graduate students and students of higher educational establishments. The results of the research has a scientific and practical value and can serve as a source of background information on the real state of the main sectors of the food industry. The results can be the basis for further researches and for making decisions on state support for the development of the main sectors of the food.*

***Keywords:** potential, resources, raw materials, fixed assets, food industry, profitability.*

Вступ. Виробничий та сировинний потенціал харчової промисловості є підґрунтям для формування економіки галузі інноваційного типу та забезпечення її конкурентоспроможності в сучасному глобалізованому середовищі. Водночас – це досить динамічні категорії, які змінюються, з одного боку, залежно від потреб суспільства, а з іншого – від рівня ресурсного, технологічного й інституціонального забезпечення її розвитку.

Основною метою розвитку країни у довгостроковій перспективі, що поставлена Планом дій Уряду до 2020 року, є перетворення моделі економіки України із сировинної на високотехнологічну та висококонкурентну. На сьогодні ж у структурі промислового виробництва України, як зазначено в цьому документі, переважають сировинні експортоорієнтовані виробництва. Проте в окремих галузях харчової промисловості нарастаючий дефіцит вітчизняних сировинних ресурсів, швидка зношуваність основних засобів виробництва, а також недостатність фінансових ресурсів для їхнього відтворення

створюють бар'єри конкурентоспроможному розвитку галузі та продовольчій безпеці країни. Недостатні обсяги виробництва вітчизняної сільськогосподарської сировини, зокрема, для м'ясопереробної та молокопереробної галузей, зумовлюють появу на ринку продовольства фальсифікованої продукції, небезпечної для життя та здоров'я споживачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми виробничого та сировинного потенціалів в економічній літературі окремі автори пов'язують зі здатністю об'єкта (підприємства, галузі, країни) виробляти продукцію, що обумовлена сукупністю існуючих виробничих і сировинних ресурсів при заданому рівні ефективності їхнього використання. Інші – трактують сутність цих категорій як сукупність природних умов і ресурсів, можливостей, запасів і цінностей, що можуть бути використані для досягнення певних цілей. Ці питання обговорюються в працях вчених-економістів В.Г. Андрійчука [1], Л.В. Дейнеко [2], Д.Ф. Крисанова [3], І.І. Лукінова [4], В.Я. Месель-Веселяка [7], Г.М.Підлісецького [5], В.В. Россохи [6], П.Т. Саблука [7], М.П. Сичевського [8], А.Е.Юзефовича [3], О.В. Ульяновченка [9], М.А. Хвесика [10] та інших вчених.

В сучасних нестабільних умовах важливим чинником стали здібності суб'єктів господарювання щодо цілеспрямованого застосування виробничого та сировинного потенціалу для здійснення бізнес-діяльності і отримання бажаних результатів. Однак на практиці, під впливом ринкових процесів та глобалізації, недостатність згаданих ресурсів, що формують потенціал підприємств, не гарантують досягнення поставлених цілей.

Мета статті – дослідити потенціал матеріально-сировинних ресурсів у виробничих ланцюгах основних галузей харчової промисловості та їх вплив на економічні результати цих галузей.

Результати дослідження. Ефективність використання виробничо-сировинних ресурсів харчової промисловості характеризує наступні дані. У 2016 році 5,1 тис. підприємств з виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів реалізували товарів на суму 462,4 млрд грн або 21,4% від зального обсягу реалізованої продукції всіх промислових підприємств України і 35,2% від обсягу реалізованої продукції підприємств переробної промисловості. Водночас, вартісні обсяги імпортованих поставок в Україну готових харчових продуктів впродовж останніх років збільшуються і 2016 року їх було закуплено на 1,7 млрд дол. США.

Зменшення кількості підприємств харчової промисловості впродовж 2016 р. (на 7,2%) супроводжувалося скороченням чисельності зайнятих працівників до 313,7 тис. осіб (на 2,3% проти 2015 р.), частка яких в структурі трудових ресурсів переробної промисловості становила 22%.

Ефективність виробничого потенціалу безпосередньо залежить від впровадження інновацій на підприємствах. У виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів 2016 року інноваційною діяльністю займалися 170 підприємств, або 3,3% від їх загальної кількості, з них кількість підприємств, що впроваджували інновації скоротилася на 4,5% проти попереднього року. На інноваційну діяльність підприємства витратили 2186,5 млн грн, що більше від рівня фінансування 2015 року на 42%. Близько 91% цих коштів було спрямовано на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення, на придбання нових знань – 0,08%, внутрішні наукові дослідження і розробки (НДР) – 0,5%, зовнішні НДР – 0,06%. Основним джерелом надходження інвестицій були власні кошти підприємств (81%). Частка кредитних ресурсів становила 17,2%, кошти місцевих бюджетів й іноземних інвесторів – по 0,3% відповідно, інших джерел фінансування – 1,4%.

Важливу функцію в процесі динамічного використання виробничого потенціалу харчової промисловості виконують основні засоби (ОЗ), вартість яких за 2013–2016 роки, загалом по галузі, зросла на 40%, до 164 млрд грн. Проте рівень їх відтворення був дуже низьким. Про це свідчить відчутний спад частки ОЗ харчової промисловості в структурі переробної промисловості – з 19,5 до 9,2%. При цьому в останні роки спостерігалася

диспропорція в структурі ОЗ всієї промисловості: частка ОЗ переробної промисловості стрімко зростала (з 34,3 до 58,3%), а частка ОЗ харчової промисловості – зменшувалася (з 6,7 до 5,3%) й найнижчого свого рівня досягла у 2015 році, коли впала до 3,5% від показника по промисловості (рис. 1).

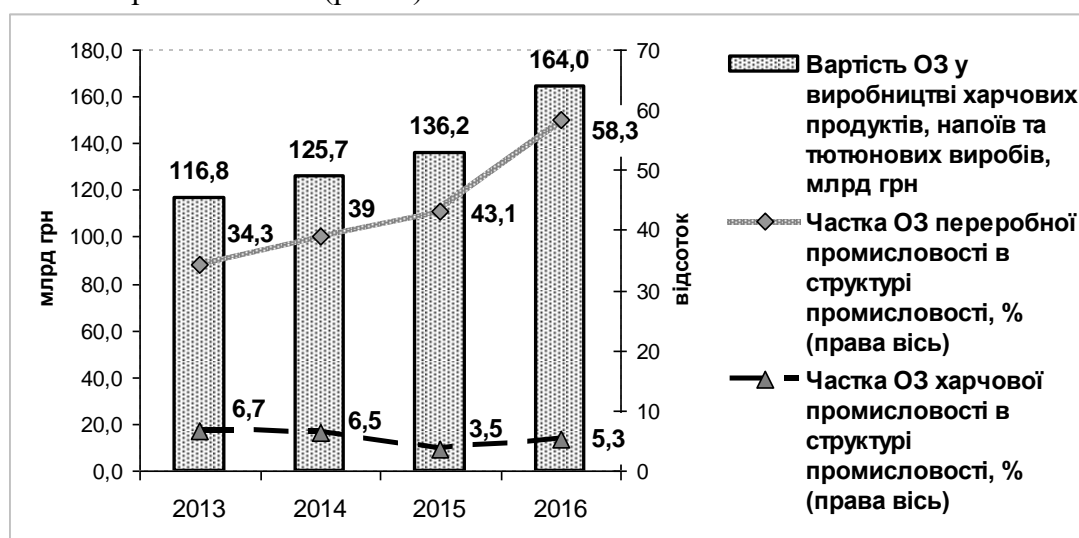

Рис. 1. Диспропорція між частками вартості основних засобів переробної й харчової промисловості в структурі промисловості України

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Впродовж 2016 року у харчову промисловість надійшло ОЗ на суму 19,1 млрд грн, а вибуло – 8,5 млрд грн. Проте вибуття вартісних обсягів ОЗ за 2013–2016 рр. відбувалося швидше, ніж їхнє надходження (індекс вибуття – 1,8; індекс надходження – 1,3). Таким чином, ступінь зносу ОЗ у виробництві харчових продуктів 2016 року сягнув 48,9%, а у виробництві напоїв – 61,1%. Отже, у харчовій промисловості, де знос основних засобів відбувається дуже швидко, для їхнього відновлення або підтримання у робочому стані розмір інвестицій в ОЗ повинен значно перевищувати вартість зношеного устаткування.

1. Потенціал матеріально-сировинних ресурсів м'ясопереробної галузі.

М'ясопереробна галузь є однією з основних галузей харчової промисловості України. Її частка в обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств харчової промисловості в 2016 році становила 15,4% сягнувши 56,0 млрд грн. В галузі зайнято 46,3 тис. працівників, що здійснюють виробництво м'ясної продукції на 691 м'ясопереробному підприємстві.

Сировинна база м'ясопереробної галузі є багатокомпонентною і складається з кількох підгалузей сільськогосподарського виробництва: виробництва м'яса ВРХ, м'яса свиней, птиці всіх видів, м'яса овець, кіз, коней, кролів та ін. Хоча кожна з цих підгалузей націлена на виробництво м'яса, проте технічні, технологічні, економічні та інші особливості виробництва є дуже суттєвими. При цьому три основні підгалузі тваринництва – виробництво м'яса ВРХ, свиней та птиці всіх видів – становлять 98,5% сукупних обсягів виробництва м'яса в Україні.

Найбільш проблемною підгалуззю нині є виробництво м'яса ВРХ, що впродовж всього періоду незалежності в Україні потерпає від скорочення поголів'я великої рогатої худоби. Якщо на 1 січня 1990 року в Україні налічувалось 25194,8 тис. голів ВРХ, то у 2018 році ця кількість зменшилася в 7 разів, досягнувши найнижчого рівня – 3530,8 тис. голів. Поголів'я свиней зменшилося за цей період в 3,3 рази – з 19946,7 до 6109,9 тис. голів. На противагу падінню чисельності поголів'я ВРХ і свиней, кількість свійської птиці впродовж минулих двадцяти років стабільно зростала. Якщо поголів'я ВРХ і свиней лише

за 2017 рік скоротилося на 4,1 і 8,4% відповідно, то поголів'я птиці зросло на 1,5%. Станом на 1 січня 2018 року поголів'я свійської птиці досягло 204,8 млн голів. Проте ця кількість ще не перевищила рівня 1990 року (рис. 2).

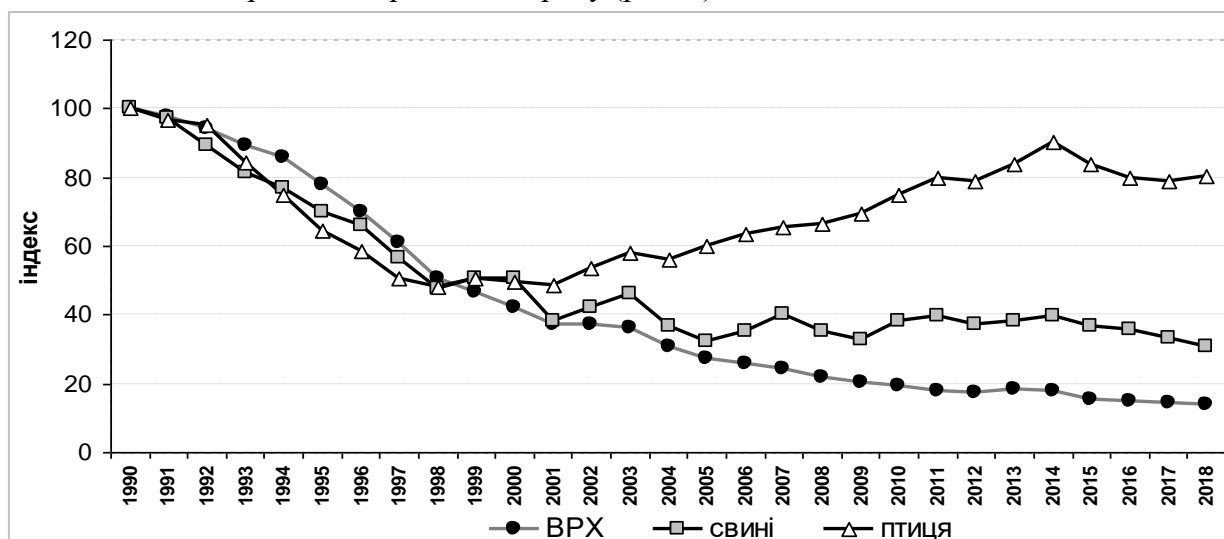

Рис. 2. Динаміка темпів зростання/падіння поголів'я сільськогосподарських тварин до 1990 року, індекс

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Причиною скорочення поголів'я ВРХ та свиней стали висока вартість виробництва цих видів м'яса та низька купівельна спроможність населення, що в сукупності з іншими проблемами економіки України, зумовили зниження споживання м'ясної продукції українцями.

Споживання м'яса в Україні в розрахунку на одну особу 2017 року становило 51,7 кг, що на 35,4% менше від рекомендованої норми (80 кг особу/рік). Не дотримується також й необхідна пропорція споживання по видам м'яса. Якщо, відповідно до норми, одна особа в рік повинна споживати 31,2 кг яловичини, 27,2 кг свинини, 16 кг м'яса птиці, а також 5,6 кг м'яса інших видів, то фактично 2017 року одним середньостатистичним українцем яловичини спожито в середньому лише 8,1 кг, свинини – 19, а м'яса птиці – 23,6 кг. Тобто більш дорогі види м'яса – яловичина та свинина – заміщуються дешевшою курятиною, і саме за її рахунок, в основному, забезпечується споживання м'яса та м'ясопродуктів. Відповідно до зростаючого попиту на дешевші види м'яса, виробники скорочують виробництво дорогих м'ясопродуктів. Так, 2017 року із 2318,2 тис. т виробленої м'ясної продукції 51,1% складало м'ясо птиці, 31,7% – свинини й лише 15,7% яловичини та телятини (рис. 3).

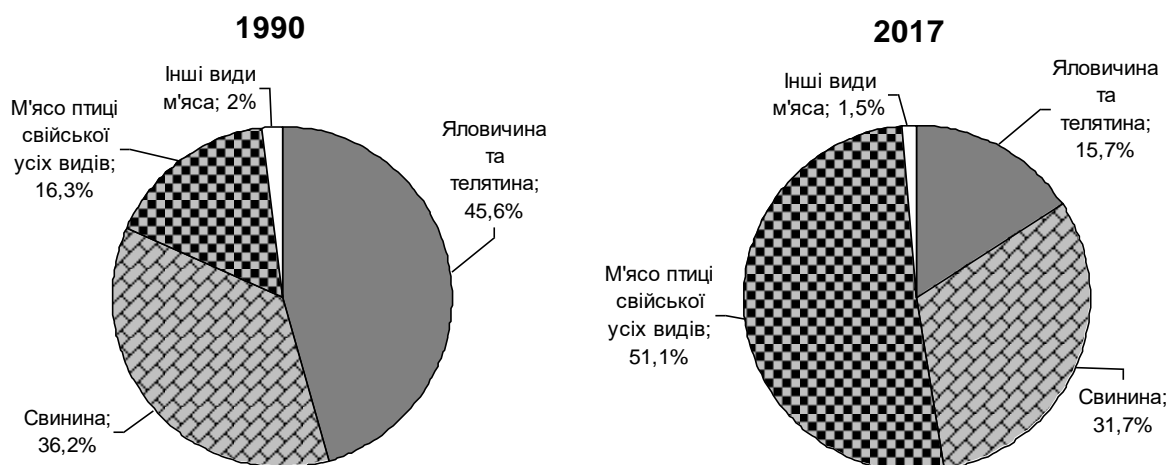

Рис. 3. Структури виробництва м'яса за видами у 1990 і 2017 роках, %

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України

Рівень виробництва м'яса, що повністю забезпечував потребу населення України у цій продукції, в розрахунку 80 кг на 1 особу, востаннє спостерігався 1990 року. Зокрема, у тому ж 1990 році яловичини та телятини виробляли 45,6%, свинини – 36,2%, а м'яса свійської птиці – 16,3%. В наступні роки виробництво м'яса зменшувалося, а в його структурі частка виробництва м'ясопродуктів зі свійської птиці зростала, натомість виробництво інших видів м'яса, й особливо яловичини, скорочувалося. У 2017 році потреба в м'ясі, у порівнянні з рекомендованою нормою, була забезпечена виробництвом лише на 68% (рис. 4).

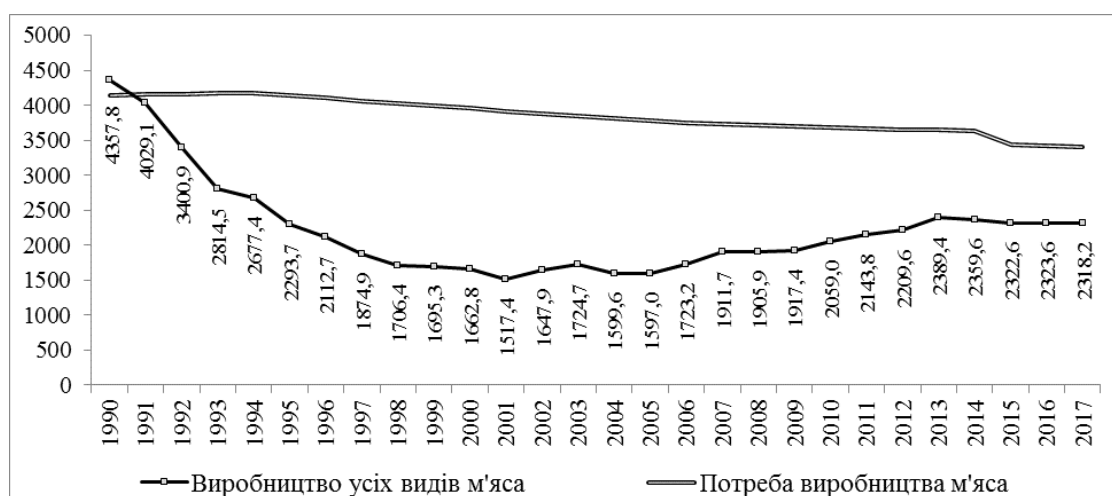

Рис. 4. Виробництво м'яса всіх видів та його потреба в забійній вазі, тис. т

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України

** Дані 2014–2017 рр. наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях*

Загальна маса живих сільськогосподарських тварин, що надійшли на переробні підприємства 2017 року була вищою на 6%, ніж в минулому році – 1717,6 тис. т. При цьому частка власно вирощеної підприємствами худоби сягнула 78%. У порівнянні з 2016 роком, 2017 року понад 90% власно вирощеної м'ясо-сировини становила птиця всіх видів, близько 8% – свині й менше 1% – ВРХ. На давальницьких засадах переробні підприємства отримали 2% від загальної маси тварин. Решту сировини (341,8 тис. т або

20%) – переробні підприємства закупили, з них: свиней – 12%, ВРХ – 7%, птиці та інших видів тварин – 1% (рис. 5).

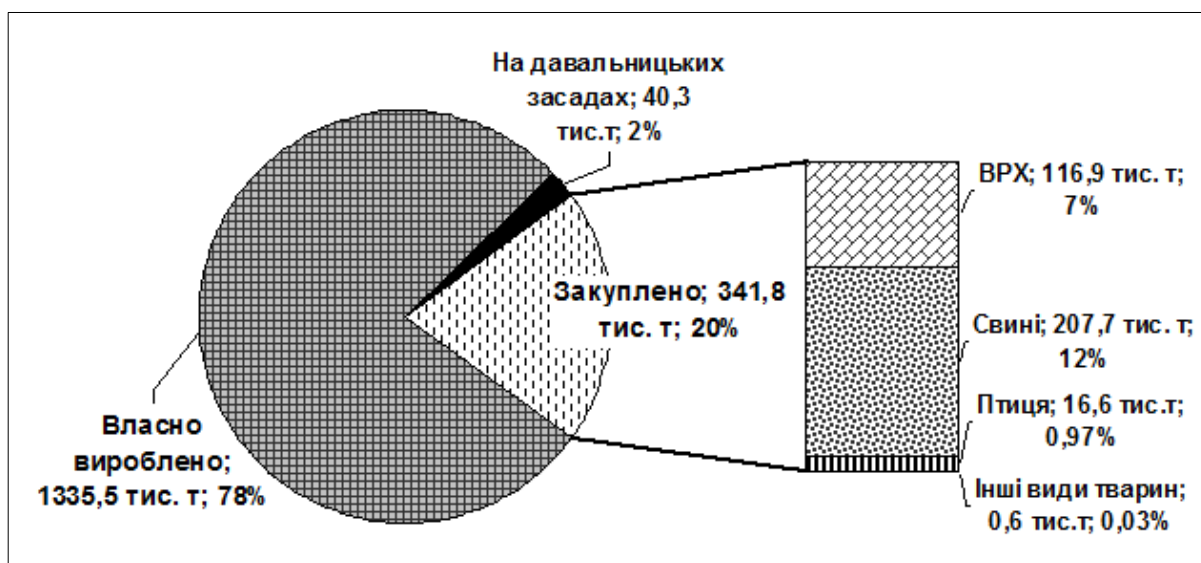

Рис. 5. Вага та структура надходження тварин живих на переробні підприємства
Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України

М'ясопереробними підприємствами 2017 року було вироблено 2179,7 тис. т різноманітної продукції, при цьому найбільші обсяги в структурі виробництва займали кури свіжі чи охолоджені – 35,5%, вироби ковбасні та подібні продукти з м'яса – 11,3%, свинина свіжа чи охолоджена – 10,4%. Варто відзначити, що в період 2015-2017 рр. виробництво м'ясних продуктів, за розглянутими основними позиціями зросло в середньому на 5,4% (табл. 1).

Таблиця 1

Виробництво м'яса та м'ясних продуктів за 2015-2017 рр., тис. т

Найменування продукції за номенклатурою продукції промисловості (НПП)	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2017 р. до 2016 р., %	Структура 2017 р., %
Яловичина і телятина, свіжі чи охолоджені – туші, напівтуші, четвертини необвалені	50,0	59,1	56,9	96,3	2,6
Свинина свіжа чи охолоджена – туші, напівтуші (уключаючи оброблені сіллю чи консервантами для тимчасового зберігання)	235	238	226	95,0	10,4
Яловичина і телятина (туші, напівтуші, четвертини, відруби) заморожені	20,7	15,2	18,4	121,1	0,8
Свинина заморожена – туші, напівтуші	12,4	7,4	6,6	89,2	0,3
Кури, курчата свіжі чи охолоджені	688	671	774	115,4	35,5
Кури, курчата (тушки) заморожені	145	217	76,8	35,4	3,5
Вироби ковбасні та подібні продукти з м'яса, субпродуктів чи крові тварин та подібні вироби і харчові продукти на їхній основі (крім виробів ковбасних з печінки та страв готових)	229	233	247	106,0	11,3
Всього	2068,1	2111,7	2179,7	103,2	100

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України

Узагальнена структура витрат виробництва м'ясо-сировини найбільше подібна до структури витрат вирощування птиці, де майже всі технологічні процеси автоматизовані й відповідно людська праця мінімізована. Прямі матеріальні витрати у виробництві птиці становлять 92,7%, витрати на оплату праці – лише 3,3%, інші витрати – 4%. При цьому в структурі прямих матеріальних витрат найбільшу частку займають витрати на корми – 70,8%.

Промислова переробка й виробництво м'ясної продукції – дуже витратні, найбільше коштів (90,8%) переробні підприємства витрачають на матеріальні витрати (у т.ч. закупку сировини й енерговитрати) та оплату послуг у виробництві і лише 5,6% – припадає на оплату праці та 3,6% – на інші витрати (табл. 2).

Таблиця 2

Структура витрат на виробництво м'ясної сировини та м'ясопродуктів за 2016 рік, %

Елемент витрат	Вирощування на м'ясо			Елемент витрат	Виробництво м'ясо-продуктів
	ВРХ	свиней	птиці		
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
Витрати – усього	100	100	100	Витрати – усього	100
у тому числі				у тому числі	
Прямі матеріальні витрати	77,8	86,4	92,7	Матеріальні витрати (у т.ч. закупка сировини та енерговитрати) та витрати на оплату послуг у виробництві	90,8
з них					
корми	59,1	70,1	70,8		
пальне і мастильні матеріали	5,0	1,4	1,8		
оплата послуг і робіт сторонніх організацій	3,8	4,8	7,0		
решта матеріальних витрат	9,9	10,1	13,1		
Прямі витрати на оплату праці	13,1	5,7	3,3	Витрати на оплату праці	5,6
Інші прямі витрати і загальновиробничі витрати	9,2	8,0	4,0	Інші витрати	3,6
з них				з них	
амортизація необоротних активів	3,0	5,1	1,7	амортизація	2,1
відрахування на соціальні заходи	2,9	1,2	0,7	відрахування на соціальні заходи	1,2
решта інших прямих та загальновиробничих витрат	3,3	1,6	1,6	решта інших витрат	0,3

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України

Прямі матеріальні витрати у виробництві м'ясо-сировини автоматично закладаються в собівартість готової продукції м'ясопереробних підприємств. Матеріальні витрати у структурі виробництва ВРХ займають 77,8%, а у вирощуванні свиней на м'ясо – 86,4%, з них витрати на корми – 59,1 і 70,1%, витрати на оплату праці – 13,1 і 5,7, інші витрати – 9,2 і 8% відповідно.

Ефективність використання виробничих та сировинних ресурсів відображає рентабельність виробництва м'ясо-сировини та м'ясних продуктів, що за період 2010–2016 рр. відрізнялася надзвичайною волатильністю. При цьому вирощування ВРХ впродовж всього періоду було збитковим, вирощування свиней 2016 року змінилося з прибуткового на збиткове. Рентабельність виробництва птиці у сільськогосподарських підприємствах 2016 року становила 5% (рис. 6).

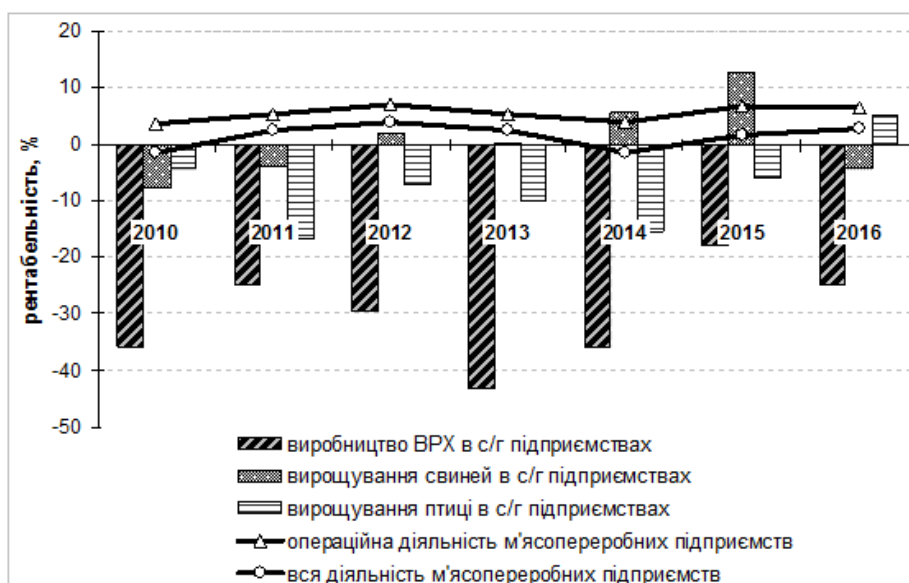

Рис. 6. Рентабельність виробництва м'ясної сировини та м'ясопродуктів, %
Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України

Виробництво м'ясної продукції на переробних підприємствах, на відміну від виробництва сировини для переробки, було прибутковим майже за весь розглянутий період. Зокрема, рентабельність операційної діяльності у 2016 році становила 6,3%, рентабельність від усієї діяльності – 2,7%.

2. Потенціал матеріально-сировинних ресурсів молокопереробної галузі.

Промисловим виробництвом молочної продукції 2016 року займалися 355 підприємств, де працювало 49 тис. працівників. Ними реалізовано продукції на 41,0 млрд грн, що в структурі харчової промисловості займає 11,2%. Водночас, виробництво молока-сировини починаючи з 1990 року постійно скорочувалося – з 24,5 млн т у 1990 р. до 10,2 млн т у 2017 р. (або у 2,4 раза), що безпосередньо пов'язано зі зменшенням поголів'я корів – з 8,5 млн голів у 1990 р. до 2,0 млн голів у 2017 р. (в 4,2 раза).

Нинішні обсяги виробництва молока-сировини не покривають його нормативної потреби у споживанні (рис. 7).

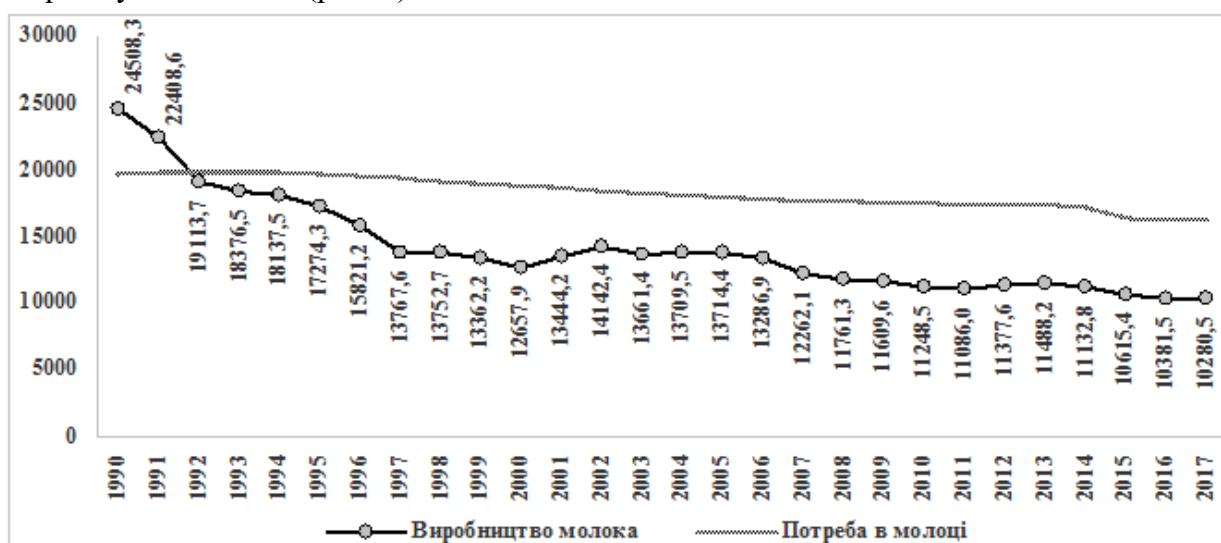

Рис. 7. Виробництво молока та його потреба, тис. т

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України

* Дані 2014–2017 рр. наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

На переробні підприємства 2017 року надійшло 4,3 млн т молока-сировини. Основні його обсяги надходили від сільськогосподарських підприємств (61,8%) та населення (28,5%). Самостійно вироблено переробними підприємствами – 0,8%, надано на давальницьких засадах – 10,5% молока. Якість закупленого молока лише на 16,4% відповідає гатунку екстра, 36,7% – вищому гатунку, 37,9% – першому, 8,7% – другому гатунку і 0,3% – негатурковому продукту. Варто зазначити, що обсяги виробництва якісного молока в сільськогосподарських підприємствах останніми роками зростають – 2017 року виробництво молока гатунку екстра збільшилося проти 2016 р. на 20,4%, молока вищого гатунку – на 6,9%.

Промислові підприємства молокопереробної галузі 2017 року виробили молочної продукції за основними видами в обсязі 1917,8 тис. т, у тому числі: молоко та вершки не згущені – 52%; продукти кисломолочні – 20%; морозиво та лід харчовий – 8% (рис. 8). Слід відзначити, що обсяги й структура виробництва молочних продуктів впродовж останніх трьох років майже не зазнали змін.

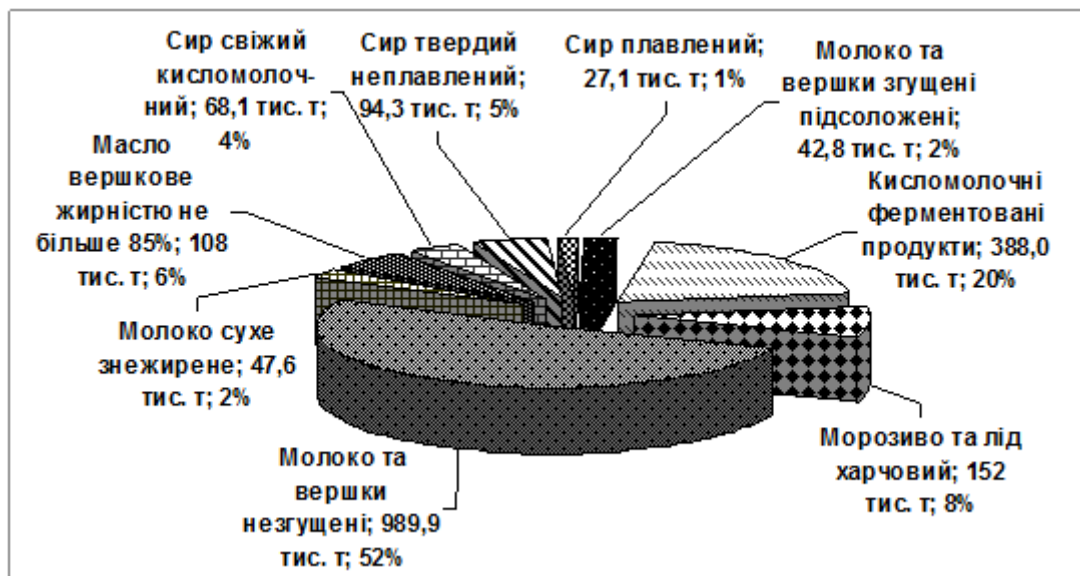

Рис. 8. Структура та обсяги виробництва молочних продуктів у 2017 р.
Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України

Основні витрати при виробництві молока-сировини припадають на прямі матеріальні витрати – 75%, з них на корми – 54,6%. Витрати на оплату праці сягають 13,9%, інші витрати (амортизація, відрахування на соціальні заходи та решта інших витрат) – 11,1% (табл. 3).

Матеріальні витрати промислового виробництва молочних продуктів зазвичай вищі, ніж у виробництві молока-сировини і сягають понад 89%; однак витрати на оплату праці значно нижчі, ніж у сільському господарстві – лише 6,2%; витрати на амортизацію, відрахування на соціальні заходи та решта витрат – 4,6%.

Ефективність виробництва молока-сировини в сільськогосподарських підприємствах за 2010-2016 рр., яку відображає показник рентабельності, була дуже мінливою, однак позитивною, що тісно пов'язано з державною підтримкою галузі тваринництва останніми роками. У 2016 році рентабельність виробництва перевищила 18% (рис. 9).

Структура витрат на виробництво молока та молочних продуктів за 2016 рік, %

Елемент витрат <i>1</i>	Молоко <i>2</i>	Елемент витрат <i>3</i>	Молочні продукти <i>4</i>
Витрати – усього у тому числі	100	Витрати – усього у тому числі	100
Прямі матеріальні витрати з них	75,0	Матеріальні витрати (у т.ч. закупка сировини та енерговитрати) та витрати на оплату послуг у виробництві	89,3
корми	54,6		
пальне і мастильні матеріали	4,9		
оплата послуг і робіт сторонніх організацій	4,2		
решта матеріальних витрат	11,2		
Прямі витрати на оплату праці	13,9	Витрати на оплату праці	6,2
Інші прямі витрати і загальновиробничі витрати з них	11,1	Інші витрати з них	4,6
амортизація необоротних активів	4,6	амортизація	3,1
відрахування на соціальні заходи	3,1	відрахування на соціальні заходи	1,3
решта інших прямих та загальновиробничих витрат	3,4	решта інших витрат	0,2

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України

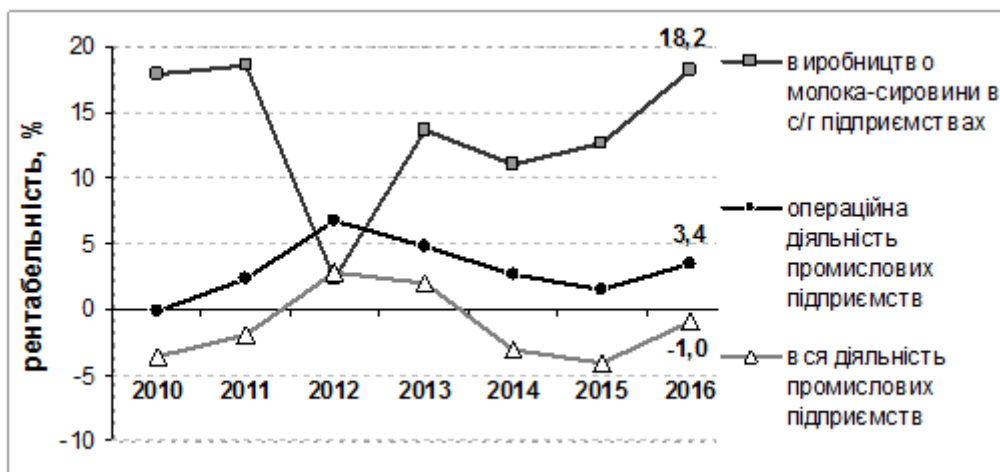

Рис. 9. Рентабельність виробництва молока та молочних продуктів, %

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України

Рентабельність промислового виробництва молочних продуктів останніми роками знижувалася, і в 2016 році, за результатами операційної діяльності, дорівнювала 3,4%, а за результатами всієї діяльності – галузь була збитковою (-1,0).

3. Потенціал матеріально-сировинних ресурсів хлібопекарської галузі.

Виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів 2016 року здійснювалося на 1007 підприємствах, де були задіяні 63,6 тис. працівників. За результатами діяльності цього ж року частка галузі в структурі реалізованої продукції харчової промисловості займала 6,7%.

Основним сировинним ресурсом для виробництва хліба, хлібобулочних і борошняних виробів є пшеничне та житнє борошно, обсяги виробництва яких впродовж останнього десятиліття стабільно скорочуються, попри збільшення валових зборів зерна пшениці та жита (26,2 і 0,51 млн т у 2017 році). Так, 2017 року було вироблено 2 млн. т борошна пшеничного чи пшенично-житнього, що менше від рівня 2007 року на 34%.

Відповідно до рівня виробництва борошна скорочувався рівень виробництва хліба та виробів хлібобулочних. У 2017 році промисловими підприємствами було вироблено 1,1 млн. т хліба та хлібобулочних виробів, що менше від рівня 2007 року на 45%.

Варто відзначити, що вказаний обсяг виробництва хлібобулочних виробів забезпечили великі підприємства із замкненим циклом виробництва, середні та малі підприємства, які звітують перед Держстатом. Ці підприємства зазвичай забезпечують ринок хлібом та хлібобулочними виробами лише на 30–40%. Решту продукції виробляють приватні міні-пекарні, цехи кулінарії та громадського харчування, фаст-фуди, цехи при громадських закладах, установах та ін., що не звітують перед Держстатом, тому складно реально оцінити обсяги виробництва хлібопродуктів.

Згідно з даними Державної служби статистики України фонд споживання хлібних продуктів у 2016 році сягав 4,3 млн. т, у той час як в розрахунку на одну особу було спожито 101 кг хлібних продуктів, що відповідає раціональній нормі споживання цього виду продукції.

Структура собівартості продукції відображає поточні можливості виробничого потенціалу галузі. Матеріальні витрати, витрати на оплату праці та інші витрати – основні складові структури собівартості продукції у виробництві борошна і хлібобулочних виробів – розподілилися в обох галузях як 89,4 : 5,9 : 4,7 й 81 : 12,4 : 6,6% відповідно. Як свідчить представлений розподіл, у виробництві хліба, хлібобулочних і борошняних виробів рівень витрат на оплату праці більше ніж удвічі перевищує рівень аналогічних витрат у борошномельній галузі. Водночас, матеріальні витрати у виробництві борошна перевищують ці ж витрати у виробництві хліба.

Як і в більшості галузей харчової промисловості, рентабельність від усієї діяльності (після усіх відрахувань) у виробництві борошна та хлібобулочних виробів мала надто низькі або від'ємні значення, хоча операційна діяльність, зазвичай, була прибутковою (рис. 10).

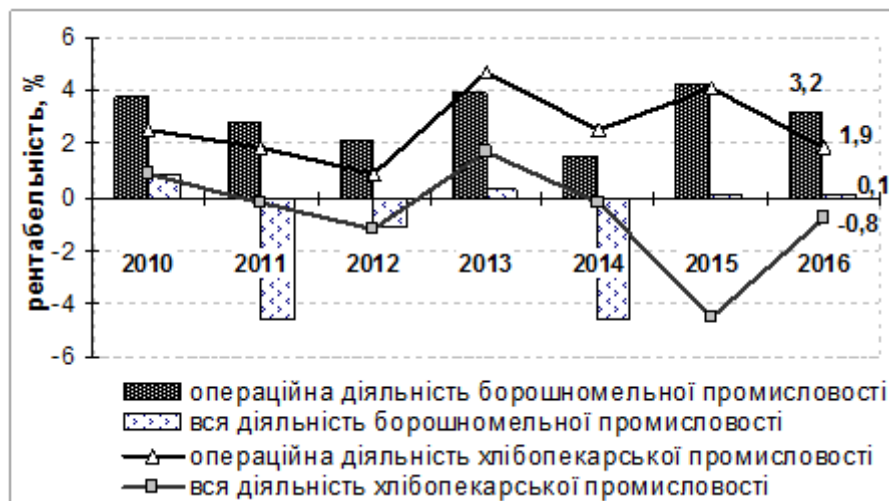

Рис. 10. Рентабельність виробництва продукції борошномельно-круп'яної промисловості та хлібобулочних виробів, %

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України

4. Потенціал матеріально-сировинних ресурсів олієжирової галузі.

Діяльність олієжирової галузі у 2016 році забезпечували 535 підприємств, на яких працювало 27,9 тис. найманих працівників. В структурі обсягу реалізації харчової продукції частка олієжирової галузі становила 34,5%.

Основною сировиною для виробництва рослинної олії в Україні є соняшник, посівні площі, урожайність і валові збори якого за 2010-2017 рр. підвищилися на 32, 80,7 і 34,7% відповідно (рис. 11).

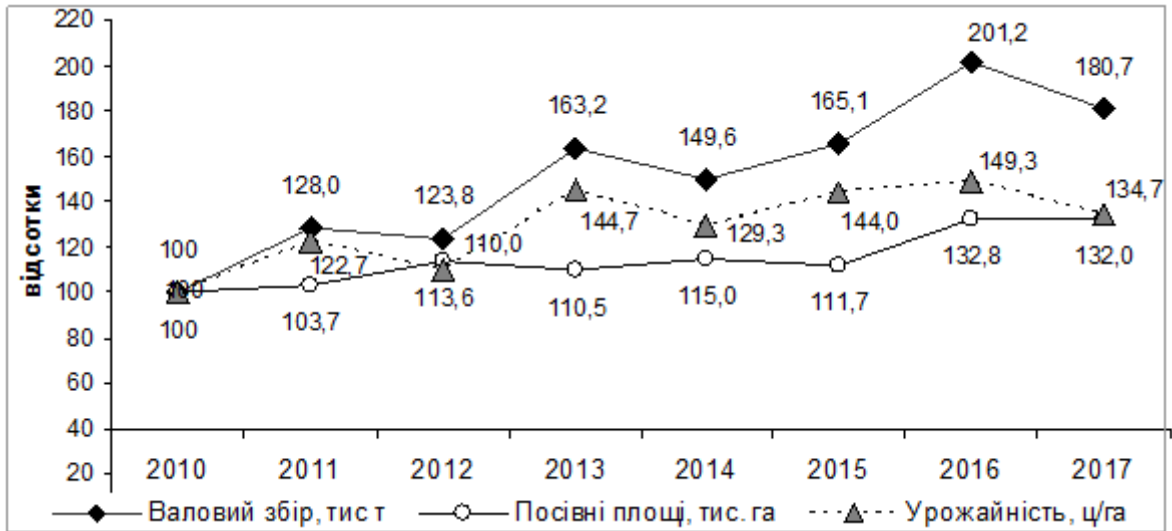

Рис. 11. Темпи приросту посівних площ, урожайності та валових зборів у виробництві соняшника, % до 2010 року

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України

Із зростанням валових зборів соняшника, за досліджуваний період на 76,7% підвищилося й виробництво соняшникової олії та її фракцій – до 5,3 млн. т (рис. 12).

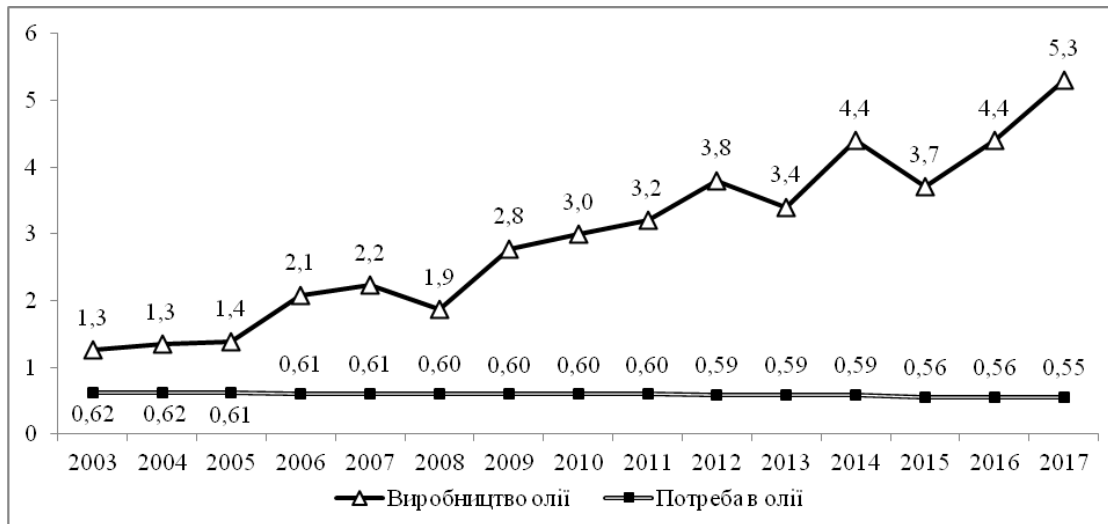

Рис. 12. Виробництво та потреба в олії соняшниковій нерафінованій та її фракцій, МЛН. Т

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України

Фонд споживання олії 2017 року становив 550 тис т, що на 90% менше від обсягів її виробництва.

Хоча в галузі наявний надлишок виробництва олії, який активно експортується за кордон, українські споживачі зменшили її споживання. При рекомендованій нормі 13 кг на одну особу в рік, українці у 2017 році спожили лише 11,7 кг.

Значне навантаження на собівартість виробництва олії створюють високі ціни на насіння соняшника та енерговитрати (табл. 4). Тому масштабним виробництвом олії займаються великі компанії, які самі вирощують соняшник і переробляють його на олію.

Таблиця 4

Структура витрат на виробництво соняшнику та соняшникової олії, %

Елемент витрат	Соняшник	Елемент витрат	Олія та тваринні жири
Витрати – усього у тому числі	100	Витрати – усього у тому числі	100
Прямі матеріальні витрати з них	75,6	Матеріальні витрати (у т.ч. на сировину та енерговитрати) та витрати на оплату послуг у виробництві	95,8
насіння та посадковий матеріал	8,5		
мінеральні добрива	19,1		
пальне і мастильні матеріали	8,7		
оплата послуг і робіт сторонніх організацій	19,9		
решта матеріальних витрат	19,3		
Прямі витрати на оплату праці	3,9	Витрати на оплату праці	2,2
Інші прямі витрати і загальновиробничі витрати – усього з них	20,5	Інші витрати з них	2,0
амортизація необоротних активів	3,5	амортизація	1,5
відрахування на соціальні заходи	0,9	відрахування на соціальні заходи	0,4
решта інших прямих та загальновиробничих витрат	16,1	решта інших витрат	0,1

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України

Вирощування соняшника в десятки разів економічно вигідніше, ніж виробництво олії (табл. 5). Так, 2016 року за одну вкладену гривню сільськогосподарський підприємець від вирощування соняшника отримував 63 копійки прибутку, що на 61,5 копійок більше ніж прибуток який отримував промисловий підприємець за виробництво соняшникової олії. Останніми роками рентабельність виробництва олії після всіх відрахувань мала від'ємні значення.

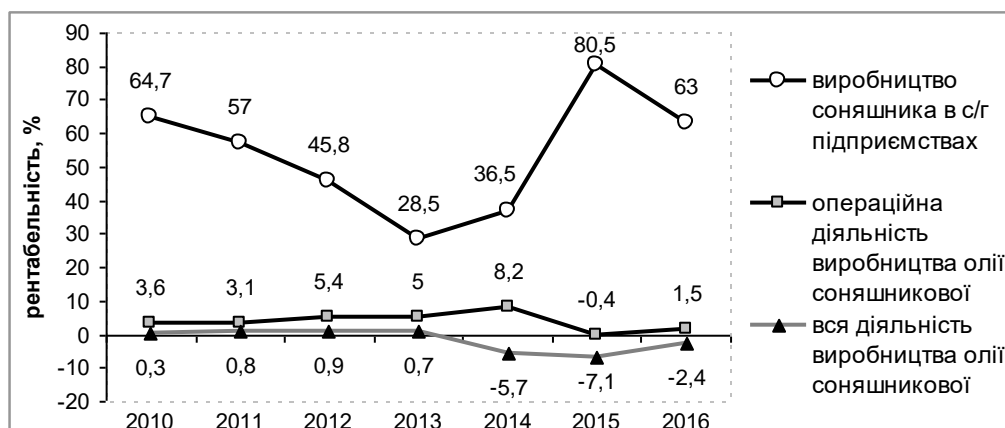

Рис. 13. Рентабельність виробництва соняшнику та соняшникової олії, %

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України

5. Потенціал матеріально-сировинних ресурсів цукрової галузі.

У 2016 році в цукровій галузі працювало 42 підприємства, що обслуговували 11,4 тис. працівників.

Валові збори цукрового буряка – сировини для виробництва цукру – в період з 2010 до 2017 зросли на 8,2% і досягли 14,9 млн т. При цьому, в зв'язку з нестабільними обсягами посівних площ, які то скорочувалися, то зростали, обсяги валових зборів також постійно змінювалися. Проте постійне зростання урожайності, яка у 2017 році порівняно з 2010 роком зросла на 70%, зумовило збільшення обсягів вирощування цукрових буряків (рис. 14).

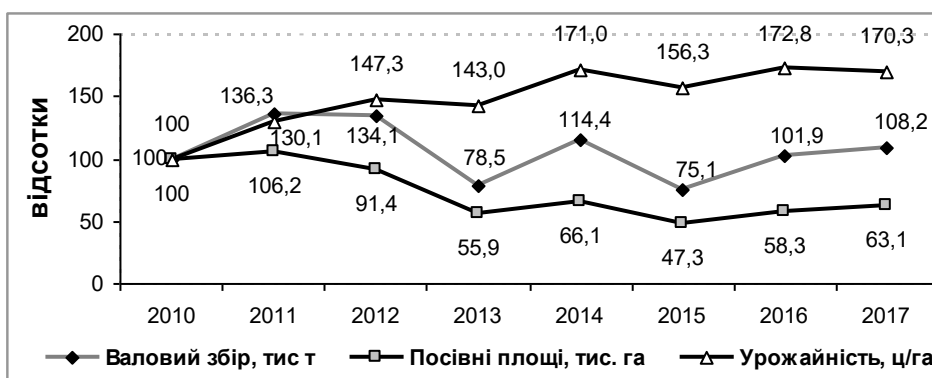

Рис. 14. Темпи приросту посівних площ, урожайності та валових зборів у виробництві цукрового буряка, % до 2010 р.

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України

Відповідно до нестабільної зміни валових зборів цукрових буряків, обсяг виробництва цукру також хаотично змінювався. Проте тут варто зазначити, що загальна тенденція виробництва цукру за досліджений період була спадаючою. Зокрема, за останні п'ятнадцять років обсяг виробництва цукру скоротився на 20% (рис. 15).

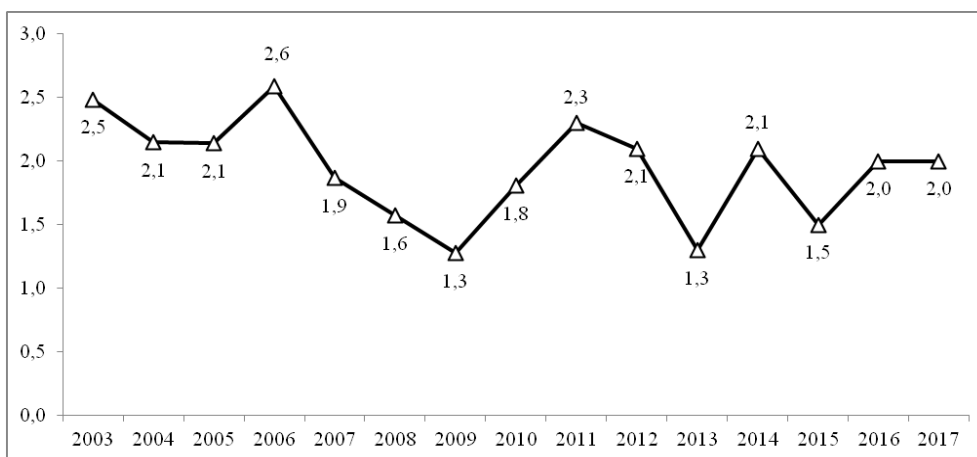

Рис. 15. Цукор білий кристалічний буряковий, млн.т

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України

Споживання цукру в розрахунку на одну особу також щорічно скорочується. Рекомендована норма споживання цукру на одну особу в рік складає 38 кг, у 2016 році було спожито лише 33,3 кг. Норма споживання цукру в останнє виконувалася 2005 року, коли українці споживали в розрахунку на одну особу 38,1 кг цукру.

Рентабельність виробництва цукрового буряка впродовж тривалого часу залишається значно прибутковішою за надто енергетично-витратне виробництво цукру. У

2016 році, після п'яти років збитості цукрових заводів, середня рентабельність виробництва цукру на промислових підприємствах досягла 6% (рис. 16).

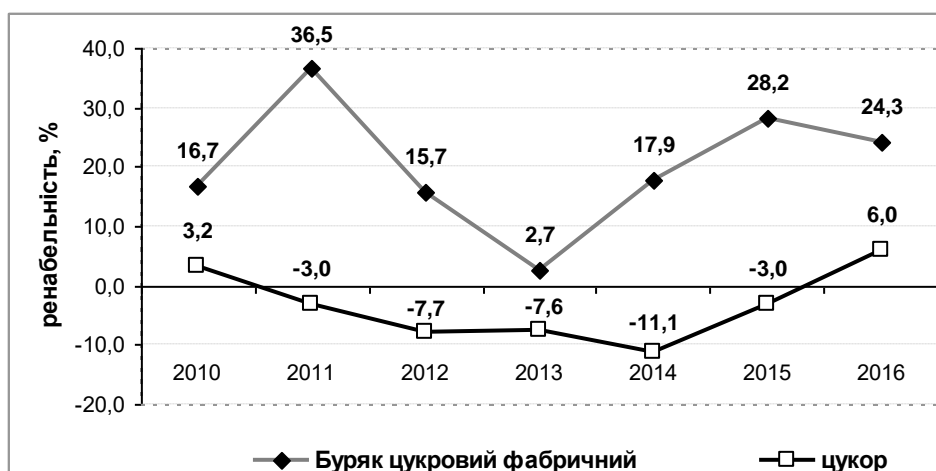

Рис. 16. Рентабельність виробництва цукрового буряка та цукру з нього, %
Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України

Висновки

Розглянутий в дослідженні стан основних засобів, як однієї зі складових виробничого потенціалу, вказує на необхідність підвищення обсягів інвестицій для відновлення швидкозношуваних виробничих потужностей харчових виробництв, ступінь зносу яких стабільно зростає (42-47% у 2017 р.), а завантаженість залишається досить високою: середня по галузі 60-70%, а у виробництві олії та тваринних жирів – 80%.

За цих умов застосування наявних знань і технологій є надійним потенціалом для підвищення продуктивності праці та ефективності виробництва, а інвестиції в наукові дослідження і розробки відіграватимуть вирішальну роль для ефективнішого та стабільного виробництва більшої кількості продовольства.

Основною перешкодою в розвитку харчової промисловості залишається сировинно-експортна орієнтація агропродовольчого комплексу. Прибутковість промислового виробництва харчової продукції впродовж багатьох років залишається низькою, на відміну від виробництва сировини для її виготовлення. Високі ціни на сільськогосподарську продукцію, орієнтовані на світовий ринок, створюють ризики не лише для вітчизняних товаровиробників харчових продуктів, а й для продовольчої безпеки країни, яка найкращим чином забезпечується справедливими й добре функціонуючими ринками.

Значна частка економічної цінності продовольства додається на останніх етапах виробничо-збутових ланцюгів продовольчої системи, тобто на переробних підприємствах та в роздрібній торгівлі, які разом створюють значний сегмент економічної діяльності. І лише в кінці харчового ланцюга споживач здійснює свій вибір і визначає продовольчі переваги, що врешті впливають на обсяги виробництва продукції. Забезпечення збалансованого розвитку усіх ланок виробничо-збутового ланцюга можливе за умови соціальної й партнерської відповідальності лідерів харчової індустрії, дотримання ними чіткого керівного напрямку і єдиних правил гри, з застосуванням кращих практичних методів сталого розвитку та узгодженості дій серед різних гравців ринку.

Бібліографія

1. Андрийчук, В. Г. Эффективность использования производственного потенциала в сельском хозяйстве: [монография] / В. Г. Андрийчук. – М.: Экономика, 1983. – 207 с. (наукове видання).
2. Дейнеко Л.В. Шляхи та перспективи оновлення потенціалу харчової промисловості України / Л.В. Дейнеко, Е.І. Шелудько // Економічний вісник університету. – 2013. – Вип. 21(1). – С. 82-89.
3. Відтворення та ефективне використання ресурсного потенціалу АПК / [В.М. Трегобчук, А.Ю. Юзефович, Д.Ф. Крисанов та ін.]; за ред. В.М. Трегобчука. – К., 2003. – 34 с.
4. Лукинов И.И. Аграрный потенциал: исчисление и использование // Вопросы экономики. – 1988. – № 1. – С. 10-18.
5. Підлісецький, Г.М. Підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного сектору / Г.М. Підлісецький, М.І. Толкач // Економіка АПК. – 2008. – №5. – С. 65-68.
6. Россоха, В.В. Методологічні аспекти формування та розвитку потенціалу підприємства аграрної сфери АПК / В.В. Россоха // Економіка АПК. – 2005. – №8. – С. 36-42.
7. Саблук П.Т. Аграрна реформа / П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2009. – №12. – С. 6-12.
8. Сичевський, М.П. Інтегральний показник оцінки формування кадрового потенціалу на підприємствах харчової промисловості України / М.П. Сичевський, В.О.Москаленко // Харчова і переробна промисловість України. – 2009. – № 7-8. – С. 4-6.
9. Ульянченко О.В. Формування та використання ресурсного потенціалу в аграрному секторі: монографія / О.В. Ульянченко. – Харків, 2006. – 357 с.
10. Інституціоналізація природно-ресурсних відносин: [колективна монографія] / за заг. ред. д.е.н., проф., академіка НААН М.А. Хвесика. – К.: ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку», 2012. – 400с.

References

1. Andriychuk V.G. 1983. Effektivnost' ispol'zovaniya proizvodstvennogo potentsiala v sel'skom khozyajstve – Efficiency of use of production capacity in agriculture. E'konomika, 207 (in Russian).
2. Deineko L.V. and E.I. Sheludko. 2013. Shliakhy ta perspektyvy onovlennia potentsialu kharchovoi promyslovosti Ukrainy – Ways and perspectives of updating the potential of the food industry of Ukraine. Ekonomichnyi visnyk universytetu – Economic Bulletin of the University, 21(1), 82-89. (in Ukrainian).
3. Trehobchuk V.M., A.Yu. Yuzefovych and D.F. Krysanov. 2003. Vidtvorennia ta efektyvne vykorystannia resursnoho potentsialu APK – Reproduction and effective use of the resource potential of the agroindustrial complex. Kyiv, 34. (in Ukrainian).
4. Lukinov I.I. 1988. Agrarnyi potentsial: ischislenie i ispolzovanie – Agricultural potential: calculation and use. Voprosy ekonomiki – Economic issues, 1, 1018 (in Russian).
5. Pidlisetskyi H.M. and M.I. Tolkach. 2008. Pidvyshchennia efektyvnosti vykorystannia resursnoho potentsialu ahrarnoho sektoru – Increasing the efficiency of using the resource potential of the agrarian sector. Ekonomika APK – Economy of agroindustrial complex, 5, 65-68. (in Ukrainian)
6. Rossokha V.V. 2005. Metodolohichni aspekty formuvannia ta rozvytku potentsialu pidpriemstva ahrarnoi sfery APK – Methodological aspects of formation and development of the potential of the agrarian enterprise of the agroindustrial complex. Ekonomika APK – Economy of agroindustrial complex, 8, 36-42 (in Ukrainian).

7. Sabluk P.T. and V.Ya. Mesel-Veseliak. 2009. Ahrarna reforma – Agrarian reform. *Ekonomika APK – Economy of agroindustrial complex*. 12, 6-12 (in Ukrainian).
8. Sychevskiy M. P., V. O. Moskalenko. 2009. Intehralnyi pokaznyk otsinky formuvannia kadrovoho potentsialu na pidpriemstvakh kharchovoi promyslovosti Ukrainy – Integral indicator of estimation of formation of personnel potential at enterprises of the food industry of Ukraine. *Kharchova i pererobna promyslovist Ukrainy – Food and processing industry of Ukraine*, 7-8, 4-6 (in Ukrainian).
9. Ulianchenko O.V. 2006. Formuvannia ta vykorystannia resursnoho potentsialu v ahrarnomu sektori – Formation and use of resource potential in the agrarian sector. Kharkiv, 357 (in Ukrainian).
10. Khvesik M.A. (by editing). 2012. Instytutsionalizatsiia pryrodno-resursnykh vidnosyn – Institutionalization of natural resource relations. DU «Instytut ekonomiky pryrodokorystuvannia ta staloho rozvytku» – State-owned enterprise "Institute of Economics of Natural Resources and Sustainable Development", 400 (in Ukrainian).